

АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИДА ГУМАНИЗМ ҒОЯЛАРИ

Талантбек Мадумаров¹

Андижон давлат университети.

Ижтимоий-иқтисодий факультети декани, профессор,

Раҳматулло Хаидаров²

Андижон давлат университети таянч докторанти,

Ғуломжонов Одилжон Рахимжон ўғли²

Ўзбекистон Миллий Университети. Давлат ва фуқаролик жамияти институтлари бошқаруви йўналиши 1-курс магистранти.

<https://www.doi.org/10.37547/ejlfas-v03-i02-p1-16>

ARTICLE INFO

Received: 06th February 2023

Accepted: 14th February 2023

Online: 15th February 2023

KEY WORDS

Халқ ҳаёти, дин, диёнат,
одоб, ахлоқ, меҳр-оқибат.

ABSTRACT

Ушбу мақолада Кўҳна тарихимиздан аёнки, аждодларимиз инсон зотини юксакликка кўтарганлар, уни тирик мавжудотлар орасида энг аълоси деб ҳисоблаганлар. Аждодларимизнинг мукамал жамият, одил ва маърифатли шоҳ, комил инсон ҳақидаги қимматли фикрлари ҳозиргача ўз қадрини йўқотмасдан, инсониятга хизмат қилмоқда. Киши юксак фазилатлар ва қадриятларни эгалламасдан, ўзида инсонга муҳаббат туйғусини шакллантирмасдан, гўзал хулқли, одобли, инсонпарвар бўлмасдан туриб етук шахс, комил инсон бўлиб етишуви қийин.

Бизларга бой адабий-илмий мерос қолдирган аждодларимиздан бири - Алишер Навоий ўз хулқи, ахлоқи, илми ва билими билан жамият ҳаётидаги турли ижтимоий ноҳақлик ҳамда адолатсизликларга қарши курашди, ўз асарларида ифодалади. Шунинг учун бўлса керак, шоирнинг шахсий намуна бўлганлиги ўз навбатида унинг асарларидаги гуманизм ва эзгулик ғояларининг ўзига ҳос талқинини юзага келишига сабаб бўлди. Ҳазрат Навоий асарларида тасаввуф фалсафасидаги ахлоқ, хулқ-одоб қоидалари, инсонпарварлик ва одамийлик, нафси тийиш, адолат ва маърифат, табиат ва инсонни севиш, уларни эъзозлаш, таълим-тарбия тўғрисидаги ғоялардан унумли фойдаланди. Бу ғоялар мутафаккирнинг ғазал ва рубоийлари, дostonлари, насрий асарларига сингиб кетган.

Алишер Навоий "Хамса" си XV асрдаги халқимиз манавий тараққиётининг кўзгуси бўлиб, "Хамса" унинг шоҳ асаридир. Унда ўша давр турмуши, халқ ҳаёти, дин ва диёнат, одоб ва ахлоқ ҳақидаги қарашлар ўз ифодасини топган, шунингдек, ўз навбатида бошқа "Хамса" лардан фарқ қилган алоҳида хусусиятлар асосида бўлган инсонийлик ва бошқа эзгулик ғояларининг талқинига эга. Навоий "Хамса"си бир-бири билан ичидан мустаҳкам боғланган бешта дostonни ўз ичига олувчи яхлит асардир. Буюк шоир унда замонасининг барча долзарб масалаларини қаламга олади. Мундарижавий дoston бўлмиш "Ҳайратул-аброр"да шоир умр, унинг мазмуни, табиат, жамият ва инсон муносабатларига доир саволларни қўйиб, кейинги дostonларда муайян тақдирлар, воқеалар мисолида уларга жавоб беришга интилади. "Хамса"да буюк мутафаккирнинг олам ва одам, табиат, кишилик жамияти, умр ва унинг мазмуни ҳақидаги фалсафий-

ахлоқий қарашлари, ижодкор сифатидаги буюк салоҳияти у қўллаган бадий тимсоллар, ташбеҳу тамсиллар воситасида бутун бўй-басти билан намоён бўлади.

Навоий “Хамса” си унинг дунёқарашили яхлит бир тизим сифатида намоён қилиб, унинг марказида, шубҳасиз, инсон, одамийлик концепцияси, адлу инсоф, саҳоват ва муҳаббат ҳақидаги фикр-ўйлари, эзгуликка пайваста буюк тафаккур олами ётади. Унинг ижодидаги энг асосий инсонпарварлик ва эзгулик ғояларининг ўзига ҳослик томони шундаки, у ўзи яшаган давргача фаолият юритган барча мутафаккир ва ижодкорлардан фарқли ўлароқ илоҳийлик ва дунёвийлик тамойилини уйғунлаштира олди. Илоҳий ғоялар, тимсоллар унинг учун инсон ҳамиша интиладиган идеал олам бўлса, дунё шу идеал оламнинг кўзгуси, ибрат ҳамда сабоқ майдони. Зеро, инсонда коинотнинг, илоҳий оламнинг ҳикматлари, моҳияти акс этган. Айниқса, бу борадаги қарашлар “Ҳайратул-аброр” достонининг асосини ташкил этади. “Неки олами куброда бор-олами суғрода бор”, дейди Алишер Навоий ушбу достонида. Олами кубро - катта олам, яъни коинот, борлиқ. Олами суғро - кичик олам, яъни инсон. Бундай қараш аслида Одам Атонинг яратилиши ҳақидаги ривоятга бориб тақалади. Одам Ато, Қурони каримда айтилишича, тупроқдан яратилиб, кейин унга Аллоҳ ўз руҳини юбориб, жон ато этади. Демак, инсон модда ва руҳ ёки ёки табиат ва илоҳдан вужудга келган. Шу боис инсон тийнатиининг ўзида маъжоз ва ҳақиқат, илоҳийлик ва дунёвийлик мужассам.

Бу олам ягоналиги ҳақидаги ваҳдат ул-вужуд талимотига мувофиқдир. Яъни:

*“Ўз вужудунгга тафаккур айлагил,
Ҳар не истарсан, ўзунгдин истагил”.*

Шунга кўра, инсон аввало ўзини, кейин Аллоҳ яратган жамики илму ҳикмат, маърифат-маънавиятини билиб, ўз Холиқини таниб, мусаффо руҳ ҳолида қайта ваҳдониятга қўшилмоғи даркор. Шу йўлда инсон ахлоқи покланади ва у комиллик даражасига кўтарилади.

Алишер Навоий сохта диндорлик, диндан ўз шахсий манфаатлари йўлида фойдаланиш, ботиний оламга қарамай, зоҳирий расм-русумларни бажариш билан керилиш, риёкорлик, шавқатсизликни қоралайди. Инсон аввало яхши ахлоқи, ниятининг (ҳимматининг) улуғворлиги, илоҳийлиги билан инсон. Агар бундай бўлмаса, яни киши қалбида эзгуликка, ҳайрга муҳаббат бўлмаса, унинг иймонига ишониш қийин. Иймон ботиний оламнинг тозалиги ва бутунлиги, ҳаққа яқинлигини намоён этиб туриши керак.

Шуни айтиш ўринлики, ҳазрат Навоий “Ҳайратул-аброр” достонида тасаввуф фалсафасидаги ахлоқ, хулқ-одоб қоидалари, инсонпарварлик ва одамийлик, нафсни тийиш, адолат ва марифат, табиат ва инсонни севиш, уларни эъзозлаш, талим-тарбия тўғрисидаги ғоялардан унумли фойдаланди. Бу ғоялар мутафаккирнинг бошқа ғазал ва рубоийлари, достонлари, насрий асарларига ҳам сингиб кетган. И. Ҳаққул таъкидлаганидек, “Навоийнинг тасаввуфга ёндашуви ва бу таълимотдан кўзда тутган мақсади – шахс ва миллат тақдирига масъул, юрт тараққиётига сув ва ҳаводай зарур тушунчаларнинг истиқболи учун ёниб курашган, ҳақиқатни фақат таниш эмас,

ҳақиқатни севиш салоҳиятини ҳам кўзлаган мутафаккир санаткорнинг ёндашув ва мақсади эди”.¹

Навоийнинг умуминсоний мазмунга эга бўлган гуманистик қарашлари ислом дини фалсафасидан озикланган бўлиб, мутафаккир ўзининг асарларида инсоннинг диний ва дунёвий жиҳатлари, зоҳирий ва ботиний томонларини ҳар томонлама ёритиб беришга ҳаракат қилган..

Навоий инсонни ақлсиз тасаввур қилмайди. Инсон қандай иш билан шуғулланмасин ақлга, тафаккурга, унинг кучига ишониши керак, деган фикр мутафаккир асарларининг муҳим жиҳатини ташкил қилади. Мутафаккирнинг яна бир муҳим хусусияти, бизнинг фикримизча, шундан иборатки, ул зот ўзининг ғазал, рубойи ва дostonларида инсонпарварликка оид қарашларни баён қилиш билан чекланиб қолмасдан, балки ўзи буюк инсонпарвар шоир деган ном қозонди, одамийликда бошқаларга ўрнак бўлди. У доимо оддий халқ ғам-ташвишига шерик бўлди, уларга ҳомийлик қилди.

Алишер Навоийнинг “Хамса”га кирган дostonларининг ҳар бирида инсонпарварлик ғоялари яққол намоён бўлади. Унинг “Фарҳод ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун”, “Садди Искандарий” ва бошқа дostonларидаги Фарҳод, Ширин, Лайли, Мажнун, Искандар, Суқрот, Афлотун тимсолларида ватанпарварлик, инсонпарварлик каби юксак ахлоқий фазилатлар, олижаноб қадриятлар жамланган. Бу образлар алломанинг ижтимоий-фалсафий, ахлоқий ва гуманистик қарашларига мос ҳолда баён қилинади. Ҳазрат Навоий одамийлик, вафодорлик, меҳр-оқибат, халқ ғамида яшаш, унинг фаровонлиги, бахт-саодати йўлида ҳатто жонини фидо қилиш, хайр-эҳсон, ўзгаларга сахийлик қилиш каби фазилатларни ҳамма нарсадан юқори кўяди. Мутафаккир бу билан инсонни, унинг хислатларини улуғлайди, уни бошқа жонзотлардан аъло эканлигини ишонарли тарзда исботлаб беради.

Хулоса қилиб айтганда, мутафаккир Навоийнинг ҳаётда қилган ишлари, давлат арбоби сифатидаги фаолияти, халқнинг турмушини яхшилашга, оғир қисматини енгиллаштиришга қаратилган савобли ва хайрли ишлари, “Хамса”сининг мазмун-моҳияти умуминсоний ва гуманистик руҳ билан суғорилган. Мутафаккир инсонпарварлик тушунчасига ижтимоий мазмун беради. Ушбу дostonида камтарлик, вафодорлик, нафсни тийиш, ростгўйлик, сахийлик, донолик, муҳтож ва етим-есирларга ёрдам бериш, бағрикенглик, мулойимлик, ширинсуханлик, шижоаткорлик, эзгулик, меҳр-мурувват, раҳмдиллик, одамийлик - буларнинг ҳаммаси инсонпарварликнинг таркибий қисми бўлиб, инсонни камолот сари, эзгуликка етаклайди.

References

1. Иброҳим Ҳаққул. Навоийга қайтиш. –Тошкент: Фан, 2007. Б.27

¹ Иброҳим Ҳаққул. Навоийга қайтиш. –Тошкент: Фан, 2007. Б.27